

Suzanne Knip-Mooij

Bewegen in gelatenheid

Een kleine fenomenologie van performance

A GENT
msterdam

Editorial Note

The book series *AGENT. New Theses in Performance Research* aims to provide a public forum for the dissemination of excellent research in the field of Theatre and Performance Studies. It encourages outstanding young researchers to contribute their Master and PhD dissertations focussing on topics related to dance, theatre and performance in a global context, as well as music theatre, video art, installation art, activist performances and digital theatre. These works are written in English or Dutch and are informed by philosophical approaches to aesthetics and ethics, by sociological and political concepts as well as critical postcolonial, queer and gender theories. Access to such research texts brings a knowledge of historiographical and theoretical foundations to the public.

AGENT. New Theses in Performance Research is a co-operation between Belgium and The Netherlands – two countries internationally known for their innovative and radical forms of experimental theatre. The editors of this series, Prof. dr. Kati Röttger (chair of the Institute of Theatre Studies at the University of Amsterdam) and Prof. dr. Katharina Pewny (Professor for Performance Studies at the University of Gent) champion international work on theatre and performance and promote its mediation in English, Dutch and German languages.

Katharina Pewny and Kati Röttger

AmsterdamGENT – New Theses in Performance Research

Volume 6

Kati Röttger and Katharina Pewny, Eds.

Suzanne Knip-Mooij

Bewegen in gelatenheid

Een kleine fenomenologie van performance

Tectum Verlag

Suzanne Knip-Mooij

**Bewegen in gelatenheid.
Een kleine fenomenologie van performance**

© Tectum Verlag Marburg, 2016

ISBN 978-3-8288-6459-7

(Dieser Titel ist zugleich als gedrucktes Buch unter
der ISBN 978-3-8288-3552-8 im Tectum Verlag erschienen.)

AmsterdamGENT

New Theses in Performance Research | Vol. 6

Series edited by Kati Röttger (University of Amsterdam)
and Katharina Pewny (University of Gent)

Coverillustration: © Umschlagabbildung: 08.09.2012 - 21.10.2012,
2012, Giorgio Andreotta Calò

All rights reserved

Visit us at: www.tectum-verlag.de

Bibliografische Informationen der Deutschen Nationalbibliothek

Die Deutsche Nationalbibliothek verzeichnet diese Publikation
in der Deutschen Nationalbibliografie; detaillierte bibliografische
Angaben sind im Internet über <http://dnb.ddb.de> abrufbar.

A CIP catalogue record for this book is available from the **Deutsche
Nationalbibliothek**.

TABLE OF CONTENTS

aanleiding & inleiding	3
aanleiding: 'When I say pleasure my leftside opens up'	3
inleiding: Gelatenheid en performance	5
overzicht	6
Deel I methode & concepten	7
ontologisch-fenomenologische methode	8
1.1 het gaat om 'het ding'	8
1.2 over een Ungefüge en Unschöne methode	9
1.3 ding en wereld als onderzoeksobjecten	12
gelatenheid	17
1.4 transcendent denken	17
1.5 na-denkend denken en rekenend denken	20
1.6 bewegen in gelatenheid	21
performance & performativiteit	27
1.7 inleiding performance en performativiteit	27
1.8 performativiteit	28
1.9 performance philosophy	33
1.10 performance en a-medialiteit	36
dichten & theoros	41
1.11 inleiding dichten en theoros	41
1.12 dichten en denken	42
1.13 theoros en theorein	47
Deel II bewegen in gelatenheid	53
1.14 een woord achteraf vooraf	54
Beweging I loslaten	57
1.15 inleiding loslaten	58
1.16 Gerard Visser en het lege midden	60

1.17	de godsgeboorte in de ziel	62
1.18	het lege gemoed	65
1.19	Mors Mystica	69
1.20	inleiding Heidegger	74
1.21	de stervelingen.....	76
1.22	de sprong.....	79
1.23	het offer.....	82
Mors Mystica.....		87
1.24	08.09.2012 – 21.10.2012 – Giorgia Andreotta Calò & Emanuele Wiltsch Barberio.....	88
Beweging II overlaten.....		91
1.25	inleiding overlaten	92
1.26	duplex esse rerum	93
1.27	subsistente relatie	97
1.28	exclusieve eenheid	99
1.29	ervaring van eenheid	102
1.30	inleiding Geviert.....	104
1.31	denken als Vermögen	105
1.32	het Geviert.....	107
1.33	het ding en het denken	109
1.34	eenheid en het Geviert.....	112
Mystieke Geboorte		115
1.35	Enfant – Boris Charmatz/Musée de la Dance.....	116
Beweging III laten zijn		119
1.36	inleiding laten zijn.....	120
1.37	laten zijn: Loslaten en overlaten.....	121
1.38	de dingen goddelijk leren nemen	124
1.39	ervaring van één-zijn	127
1.40	dingen en denken in gelatenheid.....	129
1.41	denken als verzameling.....	131
1.42	het ding als verzameling	132
1.43	een kleine conclusie van gelatenheid	137
Bibliografie		139
	Primaire Literatuur	139
	Secundaire Literatuur.....	140
	Performances	141
Appendix Subsistente relaties: Oorspronkelijke afhankelijkheid		143

AANLEIDING & INLEIDING

Aanleiding: 'When I say pleasure my leftside opens up'

In de zaal bevinden zich een klein podium, een witte balletvloer, gestripte muren en een geluidsinstallatie bestaande uit een kleine mengtafel, een monitor en twee boxen. Links voorin zit een man met zijn handen op zijn dijen, het hoofd naar beneden. Hij draagt een witte spijkerbroek en een blauwe trui met capuchon, die hij over het hoofd heeft getrokken. Zodra het publiek is gaan zitten start de muziek, die het midden houdt tussen soul, R&B en jazz. Vervolgens begint de man, nu nog met het hoofd naar beneden, te 'zingen'. Zijn stem wordt vervormd. Gek genoeg klinkt de blikkerige kwaliteit van het stemgeluid dat wordt voortgebracht vertrouwd in de oren. Het doet denken aan de gladgestreken productie van popliedjes waarin scherpe randen van stemgeluiden worden 'weggegumd' door een *autotune*-mechanisme. Wat de man ook voor geluid produceert - hij zou in theorie kunnen praten - het wordt opgenomen in de harmonische compositie van de begeleidende muziek. Zijn stem wordt volledig geautomatiseerd. De man zingt-spreekt teksten als: 'What's this situation?', 'What's happenin'?' Wanneer hij begint te bewegen wordt duidelijk dat zijn vragen gericht zijn op *alles* wat zich in de zaal bevindt: de muur, de balletvloer, de speakers en zelfs het publiek worden op dezelfde manier tegemoet getreden. Hoe? Er wordt niet enkel in woorden tegen ze gezongen. Ze worden ook aangeraakt, omarmd of omgegooid. De woorden die worden gesproken monden steeds uit in R&B-achtige uithalen die simultaan met pulserende, persende bewegingenreeksen worden uitgevoerd. Het zingen wordt begeleid door bewegingen, of eerder, met elke

klank ontstaat er beweging en door de bewegingen vinden de klanken plaats. Het lijkt of ze dezelfde achtergrond delen, alsof ze uit dezelfde bron worden opgediept. Ze delen hetzelfde aanstekelijke ritme. Er wordt van de toeschouwer gevraagd aan dit ritme deel te nemen door bij de vragen in beweging en klank aanwezig te zijn.

De performance *Soulsqueezing* (2011) van de hand van componist en choreograaf Tian Rotteveel (1984) stelt zich tot doel 'klank, beweging en ontologie als gelijke parameters van elkaar [...] te behandelen én uit te werken. De performance wordt een 'ontological stuttering machine' genoemd.¹ Gewoonlijk wordt ontologie, als leer van wat is, tot het domein van het denken en meer specifiek tot het domein van de wijsbegeerte gerekend. Echter, de aard van de ontologische vragen die Rotteveel stelt is opmerkelijk en zorgt ervoor dat datgene wat vertrouwd aan de wereld is met andere ogen bekeken wordt. Rotteveel ontsluit langzaamaan een dimensie van wereld via zijn choreografie van klank en beweging waarin de mogelijkheid ontstaat op een andere manier vragen te stellen dan gebruikelijk lijkt. Hij bevraagt het zijn zelf via beweging en muziek en dat levert waardevolle 'antwoorden' op. In het begin van de performance zingt hij: 'Something's happenin', 'I mean, I feel some kind of pleasure. But I don't want to enter into the discussion of pleasure. When I say pleasure, my left side opens.' Rotteveel wil niet een verhandeling over het begrip 'genot' geven, maar laten zien hoe genot in de wereld plaatsvindt. Hij doet dat door, al stotterend, te verwoorden wat het gevoel van genot bewerkstelligt. Dat laat vervolgens iets zien over de manier waarop genot functioneert. De dimensie die door *Soulsqueezing* wordt geopend brengt een verbinding met de wereld tot stand die anders is. Het is of er door aanwezig te zijn bij deze performance kennis genomen wordt van een oorspronkelijk verband waarin de hele mens is opgenomen. Door wat zich in de performance ontvouwt wordt deze dimensie ervaarbaar gemaakt voor de toeschouwer.

---

¹ 30 mei 2013. '<https://vimeo.com/48325729>'

Inleiding: Gelatenheid en performance

Dit onderzoek is ontstaan vanuit het verlangen de ervaring van de wereld die in *Soulsqueezing* wordt aangereikt van een denkend equivalent te voorzien. Ik sluit me het liefst aan bij de bovenstaande woorden van Rotteveel. Ik wil niet deelnemen aan esthetische discussies rond bijvoorbeeld het begrip 'genot'. Toch zal ik me niet zomaar aan dat gesprek kunnen onttrekken wanneer ik een onderzoek situeer binnen de onderzoeksgebieden van theaterwetenschap, *Performance Studies* en filosofie. Wanneer het op een performance als *Soulsqueezing* aankomt wil ik het liefst geen essentialistische claims leggen door de aard van performances geforceerd in filosofische concepten te vangen. Een ervaring als deze wil ik eigenlijk het liefst met rust laten. Toch blijft mijn interesse overeind in wat Rotteveel als laatste aan zijn uitspraak toevoegt: 'When I say pleasure, my left side opens.' In deze laatste woorden klinkt iets door van dat waar ik het over wil hebben, maar vooral ook van de manier waarop ik het ter sprake wil brengen.

Soulsqueezing levert iets op wat niet kwantificeerbaar is, maar wel van grote waarde lijkt: een andere verstandhouding met de wereld. Het onderzoek is een zoektocht naar een idioom om het soort éénheid met de wereld waar *Soulsqueezing* aan appelleert te laten gebeuren. Wat ik tot mijn beschikking heb zijn woorden. Dat leidt naar een vraag: 'Hoe ziet zo'n idioom eruit?' Het ontologische stotteren van Rotteveel opent de blik naar een wereld waar 'denken' ambigu wordt en daardoor aan herziening toe lijkt. Rotteveel 'denkt' de esthetische categorie van het genot met zijn linkerzijde. Uit dat soort formuleren spreekt een vooronderstelling dat de vanzelfsprekendheid van de grens tussen doen en denken, tussen theorie en praktijk bevroegd dient te worden. 'Wat is denken?' Door het stellen van deze vraag treed ik in de voetsporen van Martin Heideggers' wijsgerige project de metafysica te 'overwinnen'. Dat klinkt pompeus wellicht. Toch is dit het uitgangspunt en zal blijken dat het een zeer voorzichtige, consciëntieuze en zelfs bescheiden aanpak vraagt. Metafysica staat voor een soort denken, dat ervoor zorgt dat de hierboven beschreven dimensie van wereld en onze verbondenheid ermee uit het zicht is geraakt. Daarvoor in de plaats is een niet aflatend verlangen naar hereniging gekomen. Voor

Heidegger ligt een beantwoording aan dit verlangen in een denken, dat de denker en zijn wereld weer met elkaar in contact brengt. De naam die Heidegger aan dit denken en aan de oorspronkelijke verbondenheid tussen wereld en mens geeft is gelatenheid. Het is mijn opvatting, dat gelatenheid en daarmee een alternatief voor de metafysica, kan worden gevonden in een onderzoekspraktijk die 'samenwerkt' met performances als Soulsqueezing. Die samenwerking komt tot stand in de zoektocht naar een idioom dat deze samenwerking mogelijk maakt.

Overzicht

De stappen die worden ondernomen om het denken te oefenen zijn tweeledig. In deel I wordt er een methodische handleiding ontwikkeld die het kompas van dit onderzoek vormt. Daarin wordt de specifieke methodiek van Heideggers' denken uit de doeken gedaan. Vervolgens zal er een kleine geschiedenis en contextualisering van het concept gelatenheid volgen. Het boek *Gelatenheid* van filosoof Gerard Visser (1950 -) wordt als uitgangspunt voor de behandeling van het concept genomen. Gelatenheid wordt eerst, in navolging van Visser, opgevat als een dimensie van leven, een *levenshouding* die wordt uitgewerkt aan de hand van de geschriften van de scholasticus Meister Eckhart (1260-1328). Vervolgens wordt gelatenheid als een *denkwijze* vanuit Heideggers' opvatting uitgewerkt. Deel I wordt afgesloten met een exploratie van het begrip performance waarin de huidige stand van denken hierover binnen performance-, en theaterwetenschap wordt opgemaakt. De nadruk zal hier komen te liggen op publicaties waarin de begrippen performance en performativiteit als een soort denken worden opgevat. Tenslotte wordt een perspectief op performance ontwikkeld dat bij een gelaten denkwijze en methode aanhaakt. Dit perspectief bestaat uit een oorspronkelijk begrip van de toeschouwer als *theoros*.

In deel II wordt er met de methode die uit deel I wordt opgediept uitgebreid geëxperimenteerd. Het is een onderneming waarin een gelaten denken als één grote beweging wordt geoefend. Als een beweging die geen einde kent. Als een bewegen.

DEEL I METHODE & CONCEPTEN

ONTOLOGISCH-FENOMENOLOGISCHE METHODE

1.1 Het gaat om 'het ding'

Er zal worden ingestoken op de specifieke ontologisch-fenomenologische methode die Heidegger voor het eerst in *Sein und Zeit* (1927) onder woorden brengt. Meer toegespitst echter, zal in navolging van de latere Heidegger en zijn opvattingen over 'het ding' aan een vrij rigoureuze methodische taal worden blootgesteld. Daarbij is het van belang het volgende in gedachten te houden: *Alles begint bij de ontmoeting met een performance en alles komt uiteindelijk via deze weg terug. Vanuit hier wordt de theorie ontvouwd en naar deze gebeurtenis keert het schrijven zich toe.* De keuze om de methode van Heidegger op te nemen en deze zelfs te radicaliseren ligt hierin: Niemand is erin geslaagd de dingen en de wereld waarin we ze tegenkomen zo te benaderen als Heidegger dat doet. In *Production of Presence* (2004) geeft Gumbrecht dezelfde insteek als volgt weer:

One of my reasons for the decision to try and explore Heidegger's concept of "Being" came from the impression that it was no longer enough for us to state continually how tired we are in the humanities of a repertoire of analytic concepts that can only give us access to the dimension of meaning. In other words, once again, it is time to break certain discursive taboos (time to get one's hands dirty), time to develop concepts that can at least begin to grasp phenomena of presence, instead of just having to bypass this dimension.²

Waar Gumbrecht meaning tegenover presence positioneert en van de productie van één van de twee spreekt zal dit onderzoek

---

² Gumbrecht. *Production of Presence*, 78.

proberen niet alleen óver de methoden en concepten van Heidegger te spreken. De taal die in de latere werken van Heidegger voorkomt vraagt een andere aanpak. Waar Gumbrecht via Jean-Luc Nancy's *The Birth of Presence* de nadruk legt op de "extreme temporaliteit" van presence, zal ik beargumenteren dat een samenwerking tussen een performance en onderstaande methode de specifieke temporaliteit of efemeriteit van ervaringen wel degelijk kan overstijgen zonder ze direct tot 'niets' te reduceren. Wanneer de aard van ervaringen op deze manier wordt verwoord, zal Gumbrecht's ambitie de handen vuil te maken, te experimenteren met de kans op mislukking in een ander soort denken worden nagejaagd. Dat is de reden om Heideggers' methode te volgen.

1.2 Over een Ungefüge en Unschöne methode

Heideggers' ontologisch-fenomenologische methode bestaat uit een beweging van drie stappen. Reductie, destructie en constructie vormen de basis voor een werkwijze die zo radicaal is, dat Heidegger zelf het resultaat zelfs lomp en lelijk noemt. Dat alles doet hij ten behoeve van wat hij de vraag naar de zin van het zijn noemt.³ Hij beweert dat het westerse denken, dat onder filosofen wordt vertegenwoordigd door de geschiedenis van de metafysica, aan chronische amnesie ofwel 'zijnsvergetelheid' lijdt. De vraag naar de zin van zijn, de ontologische opgave die centraal staat in *Sein und Zeit*, wordt in §7 van datzelfde werk verbonden aan een specifieke methodiek die vanuit een dialoog met de Husserliaanse fenomenologie ontstaat. Edmund Husserl (1859-1938) was Heideggers' leermeester en is tevens grondlegger van de traditionele fenomenologie.

Er wordt afscheid genomen van de traditionele opvattingen rond ontologie en fenomenologie ten faveure van wat Heidegger later 'een stap terug' zal noemen.⁴ De zin van zijn moet worden

---

³ Vgl. Heidegger. *Sein und Zeit*, 38-39

⁴ Vgl. Heidegger. 'Das Ding', 174. In de voordracht 'Das Ding' (1950) maakt Heidegger een stap terug uit het voorstellende, verklarende (verlichte) denken richting het nadenkende denken: 'Wann und wie kommen Dinge als Dinge? Sie kommen nicht durch die Machenschaft des Menschen. Sie kommen aber nicht ohne die Wachsamkeit der Sterblichen. Der erste Schritt

ontrafeld. Het westerse denken moet zich richten op de beantwoording van de vraag wat het 'zijn' is en waartoe we op deze wereld 'zijn'. Deze vraag is de eerste vraag van de wijsbegeerte. Hij werd voor het eerst opgeworpen in de Griekse oudheid door denkers die nog voor Plato en Aristoteles leefden (de presocratici). Wanneer deze vraag over het hoofd wordt gezien gaat het volgens Heidegger mis en is het daardoor met de metafysica niet goed gesteld. Hoe gaat Heidegger deze zijnsvergetelheid te lijf? In plaats van te kiezen voor een totale destructie van de metafysica, zoals Heideggers' methode dikwijls wordt opgevat, en het verklarende en oorzakelijke denken dat daaruit voortvloeit zonder meer aan de kant te vege, blijkt uit Heideggers' methodieken dat hij een andere oplossing voor het probleem ziet.

Zijn inzet is eerder op te vatten als 'grassroots'-stijl. Het begint voor Heidegger allemaal bij de bescheiden ontmoetingen met de dingen in ons dagelijkse leven. Hij herinterpreteert daarmee het fenomenologische adagium 'zu den Sachen selbst!' en neemt de vertrouwde leefwereld uiterst serieus. '[A]us den sachlichen Notwendigkeiten bestimmter Fragen und der aus den "Sachen selbst" geforderten Behandlungsart kann sich allenfalls eine Disziplin ausbilden.'⁵ Hierin schuilt het originele van Heideggers' aanpak; hij diept uit het Husserliaanse adagium een grondtoon op die vervolgens de kern van zijn filosofie wordt. Hieronder worden de drie stappen van zijn aanpak kort uitgelegd.⁶

Er vindt een reductie plaats van de manier waarop de dingen, die hij zijnden noemt, tegemoet worden getreden. Hierin is hij schatplichtig aan Edmund Husserl die de fenomenologische reductie op onze natuurlijke houding in bovengenoemd adagium allereerst voorstelde. Deze houding houdt een ervaring van wereld in die verbonden is aan opvattingen van de metafysica. Het probleem met die ervaring is dat het lijkt alsof het de enige manier is waarop met de wereld in contact kan worden getreden. Husserl stelt vervolgens

---

zu solcher wachsamkeit ist der schritt zurück aus dem nur vorstellenden, d.h. erklärenden Denken in das andenkende Denken.'

⁵ Heidegger. *Sein und Zeit*, 27.

⁶ Deze drievoudige methode kwam voor het eerst onder de aandacht tijdens een gesprek met Gerard Visser. Vgl. Visser. *De druk van de beleving*, §39.